

Rozdział 6. ROZWÓJ WIELOFUNKCYJNY OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO POPRAZ INNOWACJE

Monika Wesołowska, Jolanta Rodzoś

Wstęp

Współcześnie obszary wiejskie pełnią liczne funkcje: społeczno-ekonomiczne, środowiskowe, kulturalne, przestrzenne a ich znaczenie może być lokalne, regionalne, krajowe, a nawet globalne [Kutkowska 2012]. Choć w dalszym ciągu w większości wsi w Polsce kluczową rolę odgrywa rolnictwo [Przegon 2008], którego zadaniem jest produkcja żywności, wobec nowego paradygmatu rozwoju wsi i rolnictwa istnieje głęboka potrzeba rozwoju innych, równorzędnych funkcji na wsi. Aby mogły być one realizowane muszą być poprzedzone rozwojem infrastruktury technicznej i społecznej oraz pobudzaniem aktywności środowisk lokalnych. Nadrzędnym celem rozwoju wsi jest trwały rozwój poprzez różnorodność (wielofunkcyjność). Dotyczy to wszystkich obszarów, zarówno gospodarczo rozwiniętych, jak też obszarów opóźnionych w rozwoju, niedoinwestowanych infrastrukturalnie, o przewadze rozdrobnionego i niskotowarowego rolnictwa, o braku lub bardzo słabym rozwoju innych funkcji społeczno-gospodarczych.

Województwo lubelskie zaliczane jest do obszarów problemowych w skali całej Europy. Pośrednim wskaźnikiem tego stanu jest PKB *per capita*, które w 2020 r. wynosiło 42 370 zł [BDL GUS], według statystyk Eurostatu w 2021: 10 200 EUR, co stanowiło zaledwie ok. 32% średniej dla UE [<http://ec.europa.eu/Eurostat>]. Wśród najczęściej identyfikowanych problemów wymienia się w województwie ogromne rozdrobnienie rolnictwa, przeludnienie agrarne powiązane z bezrobociem ukrytym, niski poziom kultury rolnej skutkujący niską efektywnością produkcji, wyludnianie się peryferyjnych obszarów wiejskich i starzenie się ludności.

Aby przeciwdziałać tym negatywnym skutkom przemian społeczno-gospodarczych, w województwie lubelskim coraz widoczniej zaznaczają się działania pozarolnicze lub okołorolnicze skierowane na rozwiązywanie problemów ekonomicznych i społecznych wsi na bazie lokalnego potencjału przyrodniczego, ludnościowego i gospodarczego [Flaga, Wesołowska 2015]. Dużą rolę w poprawie sytuacji odgrywają działania innowacyjne, podnoszące jakość życia na tym terenie oraz zwiększające zasoby kapitału ludzkiego i społecznego.

Pojęcie i typologia innowacji

Według Słownika Języka Polskiego termin *innowacja* oznacza wprowadzenie czegoś nowego lub rzecz nowo wprowadzoną. W języku łacińskim słowo *innovatis* oznacza odnowę, tworzenie czegoś nowego [Wawrzyniak 1999]. Do literatury naukowej termin ten wprowadził J. Schumpeter w latach 30. XX w. na potrzeby teorii rozwoju ekonomicznego [Carvalho, Costa 2011]. W tym pierwotnym ujęciu innowacyjność rozumiana była w sposób dość radykalny, jako proces wprowadzania nowych surowców, produktów oraz rozwiązań technologicznych i organizacyjnych, który rewolucjonizuje struktury gospodarcze, burząc stary porządek i ustalając nowe standardy i mechanizmy działania. Innowacyjność kojarzona była z nowatorstwem, odkrywczością i wynalazczością oraz z ich praktycznym zastosowaniem dla celów rozwojowych [Śledzik 2013].

Współcześnie innowacje funkcjonują jako szeroko rozumiany koncept teoretyczny i praktyczny mający swe zastosowanie nie tylko w odniesieniu do sfery produkcyjnej, ale każdej dziedziny życia, w tym również społecznego. W dobie gospodarki opartej na wiedzy innowacyjność stała się paradygmatem obowiązującym zarówno w opisie rzeczywistości, jak i jej kreowaniu. Naukowcy twierdzą, że 50–80% wzrostu ekonomicznego jest generowane dzięki konstrukcji nowej wiedzy i jej innowacyjnemu wykorzystaniu [Cichorzewska, Cholewa-Wiktor 2015].

Wraz z rozpowszechnieniem koncepcji innowacji w różnych dziedzinach nauki i życia, samo pojęcie uległo poszerzeniu i zyskało wiele znaczeń, konstruowanych na potrzeby określonych ujęć badawczych i aplikacyjnych. Literatura przedmiotu wyróżnia różne typy innowacji i odnosi je zarówno do samych procesów wytwarzania, jak i ich wyników, wytwarzanie przy tym rozumiane jest szeroko, nie tylko w odniesieniu do dóbr materialnych, ale także niematerialnych. Wśród najczęściej używanych kryteriów podziału występują: zakres oddziaływania, skala zmian, stopień złożoności procesu innowacyjnego, źródła innowacji, ich wpływ na środowisko oraz poziom oryginalności [por. Coccia 2006]. Naturę innowacji bardzo dobrze oddaje klasyfikacja zaproponowana przez OECD i Eurostat w podręczniku metodologicznym wyznaczającym standardy badań w zakresie innowacyjności, tzw. Oslo Manual [OECD 2005]. Wyróżnia ona innowacje:

- procesowe – wprowadzanie nowych metod wytwarzania lub dostarczania produktów,
- produktowe – udoskonalanie wyrobu lub wprowadzanie nowego w miejsce dotychczas używanego,
- marketingowe – wprowadzanie nowych lub istotnie udoskonalonych metod sprzedaży lub marketingu,
- organizacyjne – udoskonalenia w strukturze przedsiębiorstwa lub w metodach zarządzania,
- społeczne – wyrażają się w zmianach zachodzących w strukturze społecznej ludności, we wzorach obyczajowych, postawach ludzkich,

Za przedmiot innowacji uznaje się również wartość kulturową (materialną lub niematerialną), która w danych warunkach czasowych i przestrzennych jest traktowana przez ludzi jako nowa [Pomykański 1997; Okrzesik 2016].

Przytoczone przykłady wskazują wyraźnie, że współcześnie działalność innowacyjna jest koncepcją obejmującą bardzo szerokie spektrum działań, odnoszących się do różnych sfer życia społeczno-gospodarczego. Innowacje rozumiane są jako wprowadzanie w życie nowych pomysłów rozwiązujących określone problemy [Hall, Williams 2008] lub przynoszących bardziej satysfakcjonujące korzyści ekonomiczne [Ciok, Dobrowolska-Kaniewska 2009; Markowska 2012], przy czym kategoria nowości nie tyle odnosi się do nowatorstwa w sensie absolutnym, ile do rozwiązań bardziej wydajnych, skutecznych, trwałych czy sprawiedliwych od rozwiązań stosowanych dotychczas [Phills *et al.* 2008]. Nowość zatem traktowana jest w sposób względny, w odniesieniu do danych ram czasowych i określonej skali przestrzennej.

We współczesnej nauce coraz więcej uwagi poświęca się innowacjom społecznym, rozumianym jako działania, które przynoszą korzyści nie tylko pojedynczym podmiotom, ale społeczeństwu jako całości [Phills *et al.* 2008]. Zaspokajają potrzeby całych grup społecznych, podnosząc ogólną jakość życia [Pol, Ville 2009] oraz zwiększają zdolność społeczeństwa do podejmowania działań adaptacyjnych i twórczych [Hubert *et al.* 2010]. Zainteresowanie tą problematyką wzrasta ze względu na konieczność rozwiązywania nowych problemów o charakterze społecznym, w przypadku których stare metody zawodzą [Wronka-Pośpiech 2015]. Biorąc pod uwagę realia współczesnego świata wskazać należy, że to nie tylko wymagające rozwiązania problemy są stymulatorem działań o charakterze innowacyjnym, ale także, a może przede wszystkim, nowe wizje rozwoju społeczno-gospodarczego i dążenie do ich realizacji. Oznacza to, że innowacje społeczne mają nie tylko charakter przystosowawczy, ale też perspektywiczny, nakierowany na wzmocnienie potencjału twórczego i rozwój.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich w kontekście ich rozwoju społeczno-ekonomicznego

Jak zauważył K. Czapiewski [2004] *problem pozarolniczego zatrudnienia mieszkańców wsi, bądź szerzej problem wielofunkcyjności obszarów wiejskich, stanowi jeden z istotnych tematów badawczych współczesnej geografii człowieka*. Termin wielofunkcyjny oznacza coś, co ma wiele zastosowań. Zamiennie stosuje się synonimy: różnokierunkowy, uniwersalny, wieloczynnościowy, wielostronny, wszechstronny, polifunkcyjny, wielozadaniowy czy multifunkcyjny. Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (*multifunctionality of rural areas*) traktuje przemianę jako pożądany kierunek zmian, postęp. Zakłada ona dywersyfikację ekonomiczną wsi, różnicowanie działalności, zwiększanie możliwości zatrudnienia w działalności pozarolniczej, wprowadzanie w obszar wsi nowych, pozarolniczych funkcji, m.in. usługowych [Woś 2005; Wilkin 2010; Kłodziński 2012].

Dla wielu obszarów wiejskich koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi zakłada *rozpoczęcie pracy organicznej od podstaw, która przeciwstawia się bierności, jaka często ogarnia społeczności wiejskie* [Sikora 2012]. Nie ogranicza się ona wyłącznie do pobudzania ekonomicznego, na wielofunkcyjny rozwój wpływ wywiera również aktywizowanie społeczności lokalnej, podnoszenie jej kompetencji. Tak więc w szerokim rozumieniu wielofunkcyjność należy utożsamiać z rozwojem lokalnej przedsiębiorczości, strategicznym planowaniem, różnicowaniem rolnictwa, rozwojem infrastruktury, kapitałem społecznym, rozwojem zrównoważonym [Kłodziński 1996; Wilkin 2010].

Koncepcja rozwoju wielofunkcyjnego dała także początek wielu rozważaniom dotyczącym modernizacji oraz przekształceń społeczno-gospodarczych wsi. Według M. Wójcika [2015] *problem modernizacji wiejskiej przestrzeni odnosi się w istocie do poszukiwania odpowiedniego układu funkcji dla obszarów, które mają zagwarantować ekonomiczny wzrost i poprawę warunków życia ludności*. Z kolei K. Janc i K. Czapiewski [2005] zauważają wielopłaszczyznowość problematyki obszarów wiejskich i potrzebę wielofunkcyjnego rozwoju ze względu na *ubożenie ludności wiejskiej, duże bezrobocie, niekorzystna struktura pracujących, głębokie zmiany ilościowe i jakościowe w rolnictwie, konieczność dostosowania się do nowego systemu gospodarowania*.

Z założenia koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi dąży do poprawy jakości życia mieszkańców. Realizowana jest poprzez poprawę infrastruktury społeczno-ekonomicznej, która z kolei może skutkować rozwojem funkcji pozarolniczych na wsi. Wielofunkcyjna wieś chroni jej mieszkańców przed ubóstwem i wykluczeniem, czyli pełni funkcję socjalną, sprzyja bioróżnorodności jednocześnie podtrzymując tradycyjny krajobraz wiejski (funkcja środowiskowa), a także chroni nie-

materialne wartości wsi – jej kulturę, obrzędy, tradycje (funkcja społeczna). Model ten uznawany jest w Polsce za jeden z ważniejszych modeli rozwoju, począwszy od lat 90., wraz z transformacją ustrojową, jest elementem polityki państwa wobec obszarów wiejskich.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich woj. lubelskiego pod wpływem innowacji w ramach *Regionalnego Programu Operacyjnego* oraz *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* w latach 2007–2020

Innowacje są środkiem służącym uzyskaniu określonego celu, jakim zazwyczaj jest osiągnięcie pewnego rodzaju korzyści rozwojowych lub ekonomicznych. Mogą powstawać w sposób samoistny, bez świadomie podejmowanych inicjatyw nakierowanych na poszukiwanie nowych rozwiązań i bez stosowania specjalnych warunków ułatwiających ich wytwarzanie lub adaptację. Planowy rozwój, zwłaszcza takich podmiotów, jakimi są jednostki terytorialne wymaga jednak proinnowacyjnego ukierunkowania polityki rozwojowej oraz wsparcia instytucjonalnego i finansowego. Jednym z narzędzi sprzyjającym działaniom innowacyjnym są projekty z funduszy europejskich. Ich szczególna wartość w kontekście działań innowacyjnych wynika z faktu, że są one adresowane do szerokiego grona beneficjentów, obejmują różnorodne działania, zapewniają finansowe zabezpieczenie inwestycji i kontrolują wykonalność deklarowanych intencji.

Projekty z funduszy europejskich ważne są zwłaszcza dla obszarów wiejskich, które w sposób naturalny, poprzez słabsze niż w miastach środowisko biznesowe i mniej intensywny transfer wiedzy, są jednostkami zdecydowanie mniej uprzywilejowanymi pod względem innowacyjności. Wymagają zatem intensywnych działań dedykowanych wytwarzaniu lub adaptacji innowacji, obejmujących inicjatywy na rzecz wzmocnienia kapitału ludzkiego i społecznego oraz oferujących wsparcie organizacyjne i finansowe.

Dla obszarów wiejskich woj. lubelskiego kluczowe wydają się dwa programy: *Regionalny Program Operacyjny* (RPO), obejmujący szeroki wachlarz działań podlegających finansowaniu, oraz *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich* (PROW) dedykowany obszarom wiejskim. W obydwu programach mieszczą się inicjatywy ukierunkowane na wytwarzanie i transfer wiedzy do praktyki społeczno-ekonomicznej oraz na modernizację i trwały rozwój gospodarki na poziomie lokalnym. Obydwa programy wsparciem obejmują działania odnoszące się do różnego typu

problemów: technologicznych, organizacyjnych, środowiskowych i społecznych. Wspomagają wypracowanie nowych ścieżek rozwoju w sferze produkcyjnej, usługowej i kulturowej. W latach 2007–2020 obszary wiejskie woj. lubelskiego z obu wymienionych programów zrealizowały ponad 11 tys. projektów o wartości ponad 15 mld. zł. (tab. 6), co stanowi niebagatelną kwotę i upoważnia do przeprowadzania głębszych analiz nad jej spożytkowaniem w kontekście innowacyjności.

Tabela 6. RPO oraz PROW na obszarach wiejskich województwa lubelskiego (2007–2020)

	Liczba projektów	Środki w zł
RPO 2007–2013	2159	4.523.108.314
RPO 2014–2020	3548	7.439.826.249
PROW 2007–2013	4579	1.288.005.438
PROW 2014–2020	1095	1.819.574.430
Razem	11381	15.070.514.431

Źródło: opracowano na podstawie [<http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/projekty/lista-projektow/lista-projektow-realizowanych-z-funduszy-europejskich-w-polsce-w-latach-2014-2020/>] i materiałów przekazanych przez Lubelski Urząd Marszałkowski.

Jeśli za innowacje uznaje się rozwiązania prorozwojowe, zawierające działania bardziej wydajne, skuteczne, trwałe lub sprawiedliwe od tych stosowanych dotychczas [Phills *et al.* 2008], to projekty realizowane w ramach RPO i PROW należy uznać za innowacyjne. Pomimo, że nie wszystkie z nich zawierają element absolutnego *novum*, działają one na rzecz rozwoju, wprowadzają nową jakość do przestrzeni społeczno-gospodarczej, redukując dotychczasowe problemy lub tworząc nowe perspektywy. Aby ocenić realny wpływ tych projektów na rozwój obszarów wiejskich woj. lubelskiego poddano je analizie. Zbadano strukturę realizowanych projektów ze względu na przedmiot innowacji, obszar życia gospodarczego, którego one dotyczą oraz zakres korzyści z nich płynących.

W strukturze projektów realizowanych w ramach obu omawianych programów przeważają działania, które dotyczą działalności pozarolniczej. Tylko nieliczne dotyczyły rolnictwa, jednak i one były skierowane na uruchomienie innowacyjnej produkcji ekstraktów zielarskich, uprawy krzewów oraz rozwój działalności pszczelarskiej. Wszystkie z projektów nosiły wyraźne znamiona nowatorstwa w zakresie infrastruktury lub metod wytwarzania. Zadania finansowane w ramach programu PROW miały głównie charakter techniczny. Obejmowały scalanie gruntów w celu zwiększenia efektywności działalności rolniczej. Wyniki tej analizy pokazują wyraźnie, że zdecydowana większość działań podejmowanych w ramach finansowania z opisywanych programów na terenie woj. lubelskiego służyła kształtowaniu nowych funkcji wsi nie związanych bezpośrednio z produkcją rolną. Znamienny jest fakt, że w programie RPO, w ramach osi nr 1, dedykowanej w sposób szczególny wdrażaniu innowacji, w obydwu okresach finansowania znajdują się wyłącznie projekty rozwijające sferę produkcji pozarolniczej. Tak więc inno-

wacyjność na obszarach wiejskich woj. lubelskiego w bardzo małym stopniu dotyczy samego rolnictwa, choć jest to region zaliczany do tzw. obszarów problemowych cechujących się niską kulturą rolną i niską wydajnością rolnictwa [Bański 2006]. Dzięki środkom z opisywanych funduszy gminy wiejskie województwa lubelskiego zyskały natomiast innowacyjne zakłady produkcyjne, wytwarzające nowoczesne materiały i wyroby z branży budowlanej, spożywczej i medycznej. np. biodegradowalne tworzywa antybakteryjne, czy urządzenia do kontroli jakości aparatów tomograficznych. Syntetyczny wykaz działań w nawiązaniu do zaproponowanej przez autorki klasyfikacji przedstawia tab. 7.

Analiza projektów pod kątem przedmiotu innowacji wskazuje, że łącznie, w strukturze obu omawianych programów, zdecydowanie przeważają projekty modernizujące infrastrukturę techniczną: drogi, systemy wodociągowe i kanalizacyjne oraz inwestycje w wykorzystanie energii odnawialnej (ryc. 14). Świadczy to o głębokich procesach dostosowawczych obszarów wiejskich województwa lubelskiego, zmierzającego do niwelowania zapóźnień w stosunku do podobnych obszarów w Polsce. Poprawa infrastruktury drogowej jest bardzo istotna, może stymulować rozwój wielofunkcyjny. Potwierdzają to badania K. Czapiewskiego [2011], który zauważa, że *jednym z podstawowych czynników warunkujących tempo i kierunki rozwoju lokalnego jest lokalizacja przestrzenna – zarówno szczegółowa, jak również ogólna. [...] Dobra dostępność gmin wiejskich w znaczny sposób ułatwia osiągnięcie przez nie sukcesu społeczno-gospodarczego.*

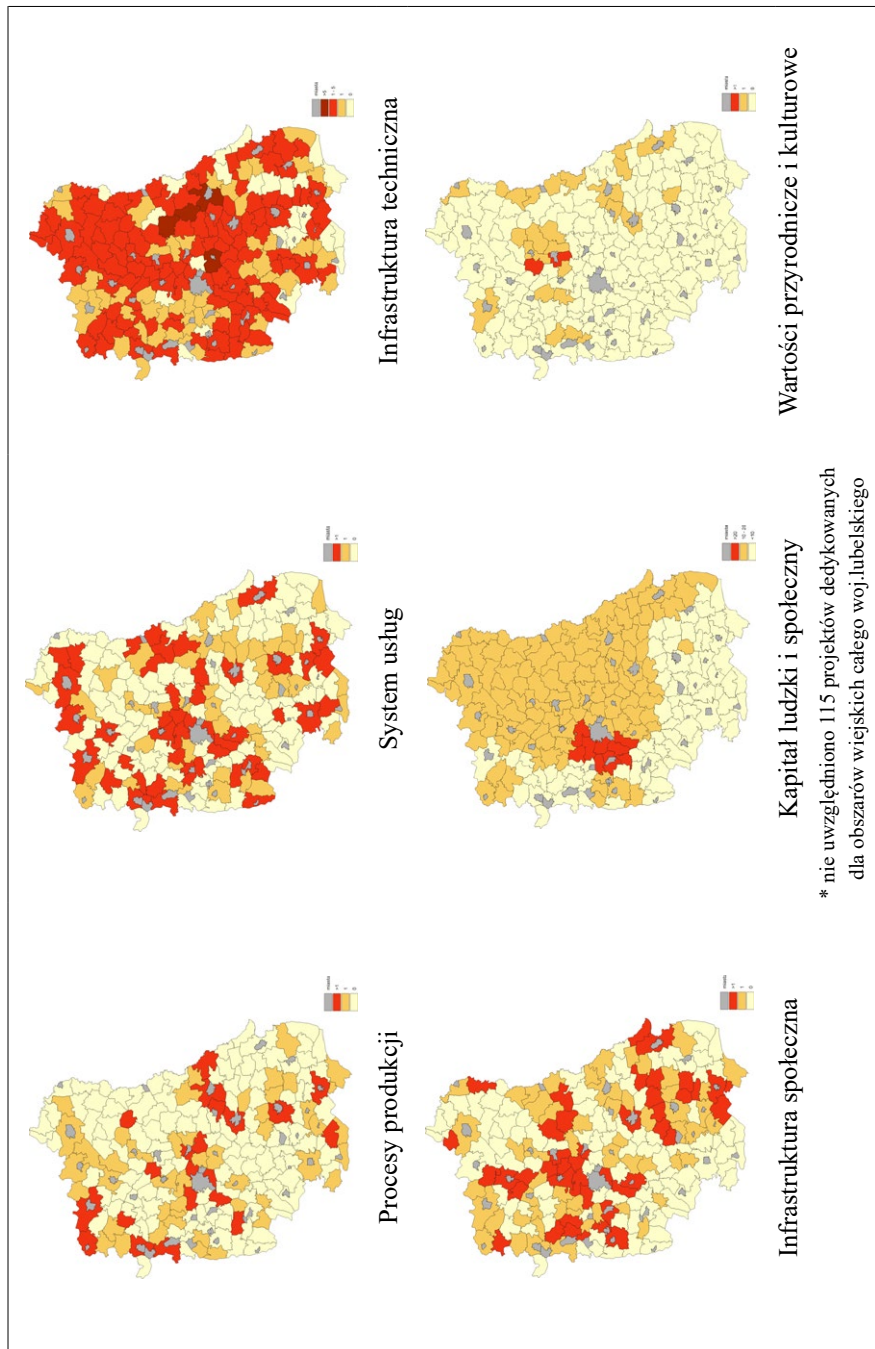
Wielofunkcyjność obszarów województwa lubelskiego

W celu określenia poziomu rozwoju wielofunkcyjnego obszarów wiejskich województwa lubelskiego, wzorując się na podobnych analizach przeprowadzonych dla województwa świętokrzyskiego i wielkopolskiego przez J. Salamona [2005] i B. Wojtyrę [2017], wybrano 10 zmiennych diagnostycznych (tab. 6). Postępowanie badawcze szczegółowo zostało opisane w ww. pracach [Salamon 2005; Wojtyra 2017]. Klasyfikacja obiektów wielowymiarowych została przeprowadzona na pomocą syntetycznej miary rozwoju Hellwiga. Dla oceny skuteczności działań realizowanych w ramach projektów RPO i PROW pod kątem rozwoju wielofunkcyjnego, dokonano analizy porównawczej sytuacji w 2013 i 2021 r.

Tabela 7. Rodzaje podejmowanych działań ze względu na przedmiot innowacji

Przedmiot innowacji	Działania
Procesy produkcji	– wdrożenie wyników prac badawczo-rozwojowych, – budowa budynków, – zakup maszyn i urządzeń, środków trwałych, – uruchomienie produkcji, – wdrożenie nowych produktów na rynek, – wyposażenie laboratorium, unowocześnienie linii produkcyjnej, wprowadzenie innowacji marketingowej i organizacyjnej, – przebudowa i modernizacja istniejącej infrastruktury, – stworzenie stanowiska pracy dla wysoko wykwalifikowanej kadry, – zgłoszenie patentowe wynalazku
Systemy usług	– wdrożenie innowacyjnych usług, – wprowadzenie na rynek usługi elektronicznej, – uruchomienie innowacyjnego produktu – aplikacji mobilnej, cyfrowa usługa, zakup wartości niematerialnych i prawnych, – zakup środków trwałych, – wdrożenie wyników prac B+R, – dywersyfikacja działalności, – wdrażanie instrumentów finansowych, – rozpoczęcie świadczenia usług badawczych
Infrastruktura techniczna	– OZE, – budowa, rozbudowa, modernizacja sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, – budowa dróg
Infrastruktura społeczna	– budowa, rozbudowa przedszkoli, szkół, – adaptacja pomieszczeń,
Kapitał ludzki i społeczny	– szkolenia językowe, komputerowe, – wsparcie w nauce przedmiotów ścisłych, – poradnictwo rodzinne, – aktywizacja zawodowa, staże, warsztaty, laboratoria, wyjazdy studyjne, szkolenia specjalistyczne, – kształcenie zawodowe, – doposażenie pracowni komputerowych, przyrodniczych, pomoce dydaktyczne
Wartości przyrodnicze i kulturowe	– remont, restauracja obiektów zabytkowych, – dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych, – promocja walorów, rewaloryzacja, – uzupełnienie istniejącej szaty roślinnej, – zagospodarowanie, elementy małej architektury.

Źródło: opracowano na podstawie [<http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/projekty/lista-projektow/lista-projektow-realizowanych-z-funduszy-europejskich-w-polsce-w-latach-2014-2020/>] i materiałów przekazanych przez Lubelski Urząd Marszałkowski.

Ryc. 14. Rozkład przestrzenny projektów dofinansowanych w ramach RPO WL i PROW 2014–2020 na obszarach wiejskich województwa lubelskiego (stan na lipiec 2017 r.), ze względu na przedmiot innowacji

Źródło: opracowano na podstawie [<http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/projekty/lista-projektow/lista-projektow-realizowanych-z-funduszy-europejskich-w-polsce-w-latach-2014-2020/>] i materiałów przekazanych przez Lubelski Urząd Marszałkowski (stan na lipiec 2017 r.)

Przeprowadzona analiza poziomu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego potwierdza badania innych autorów. Model ten realizowany jest głównie na obszarach wsi podmiejskich, ze względu na relatywnie duży stopień koncentracji ludności, miejski rynek zbytu, wyposażenie infrastrukturalne itp. [Stola 1987, 1993; Kamiński 1995; Kłodziński 1996, 1999; Stasiak 2000, 2001, 2005; Adamowicz 2004; Bański 2006; Heffner 2015, 2016]. Natomiast na obszarach wiejskich położonych peryferyjnie dalej dominuje monofunkcyjny model rozwoju, oparty przede wszystkim na rolniczym zarobkowaniu ludności.

Tabela 8. Zmienne diagnostyczne wybrane do badania poziomu rozwoju wielofunkcyjnego wsi (metoda Hellwiga)

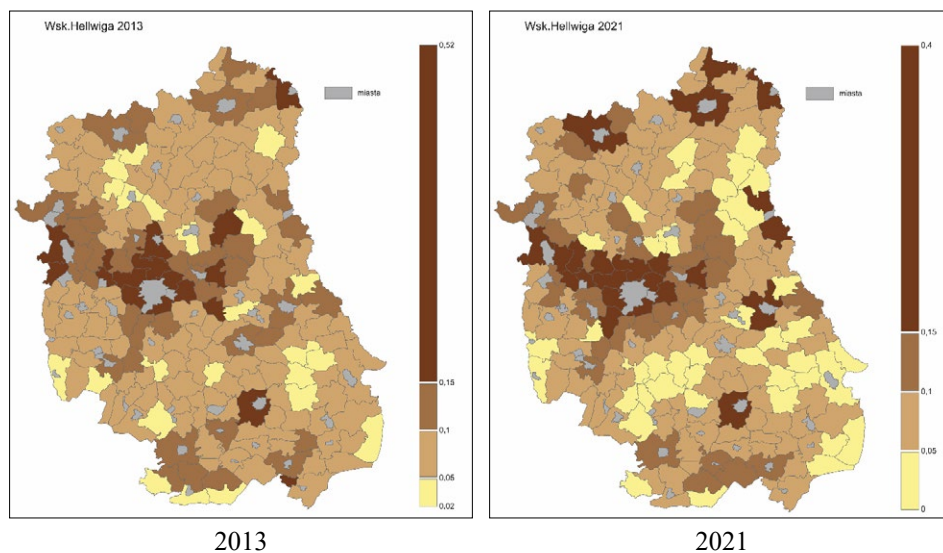
Opis zmiennej diagnostycznej	Rok	Skrajne wartości zmiennej	Rok	Skrajne wartości zmiennej
gęstość zaludnienia na 1 km ²	2013	12–153	2021	11–219
zmiana liczby ludności na 1000 mieszkańców	2013	–16,9–26,1	2021	–33,4–36,3
pracujący na 1000 ludności	2013	16–1404	2021	5–1252
udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym	2013	4,7–19,6	2021	1,3–13,4
podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności	2013	286–1009	2021	390–1202
udział użytków rolnych w powierzchni ogółem	2010	14,0–99,6	2020	13,7–98,6
dochody własne na 1 mieszkańca	2013	439–4371	2021	834–6019
udział gospodarstw domowych z dochodem z pozarolniczej działalności gospodarczej w liczbie gospodarstw rolnych ogółem	2010	2,7–49,1	2020	5,2–39,7
miejsca noclegowe ogółem na 1 km ²	2013	0–26,1	2021	0–9,3
odsetek zatrudnionych w III sektorze gospodarki narodowej (usługach)	2011	49,4–86,6	2011	49,4–86,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Porównanie 2013 i 2021 r. dostarczyło bardziej szczegółowych wniosków. Już sama analiza wartości zmiennych wybranych do badań wskazuje, że wiele z parametrów uległo poprawie (tab. 8). Zmniejszył się udział bezrobotnych wśród ludności w wieku produkcyjnym, a zwiększyła się liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON w przeliczeniu na 10 tys. ludności i wzrosły dochody wla-

sne w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Na korzyść zmienił się też wskaźnik dotyczący minimalnego udziału gospodarstw domowych z dochodem z pozarolniczej działalności, choć w tym przypadku sytuacja nie jest jednoznacznie korzystna, ponieważ wartość maksymalna obniżyła się z 49,1% do 39,7%. Oznacza to, że najsłabsze pod tym względem gminy poprawiły swoją sytuację, natomiast w jednostkach kluczowych sytuacja w 2021 r. jest słabsza niż była w 2013 r. Parametrem, który doświadczył najbardziej niekorzystnych zmian jest jednak liczba miejsc noclegowych na 1 km². W 2013 r. w najbardziej turystycznych gminach było ich niemal 30 miejsc noclegowych, natomiast w pandemicznym 2021 r. wartość ta spadła poniżej 10. Ma to swoje przełożenie na wskaźnik wielofunkcyjności, zwłaszcza w tych jednostkach, dla których turystyka była główną działalnością pozarolniczą, czyli na Roztoczu i Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim.

W wyniku przeprowadzonej klasyfikacji w każdym z badanych okresów wyróżniono 4 typy gmin o różnym poziomie rozwoju wielofunkcyjnego (ryc. 15).

Ryc. 15. Wskaźnik Hellwiga dla gmin wiejskich województwa lubelskiego w 2013 i 2021 r.

Źródło: opracowanie własne.

Klasę I reprezentują gminy o wysokim poziomie rozwoju wielofunkcyjnego, Wyróżniają się podwyższoną przedsiębiorczością ludności, o czym świadczy liczba podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności oraz wysoki udział gospodarstw domowych z dochodem z pozarolniczej działalności gospodarczej oraz wyższym zatrudnieniem w sektorze usługowym. Charakteryzują się również relatywnie wysoką gęstością zaludnienia. W 2021 r. w tej grupie były 23 gminy, o wartości wskaźnika syntetycznego poziomu rozwoju wielofunkcyjnego od 0,15 do 0,4. Były to głównie gminy podmiejskie największych

miast (Lublin, Zamość, Chełm, Biała Podlaska) i niektórych średniej wielkości miast (Puławy, Terespol, Łuków, Włodawa) o korzystnym położeniu komunikacyjnym. W 2013 r. w tej klasie było 21 gmin, a wartość wskaźnika syntetycznego wahała się od 0,15 do 0,52. To co można zauważyć w tej grupie to fakt, że liczba gmin o najwyższym wskaźniku rozwoju funkcyjnego wzrosła, choć wartość maksymalna wskaźnika nieco spadła. W obu rocznikach gminą o najwyższym poziomie wielofunkcyjności była gmina Puchaczów, na terenie której znajduje się kopalnia węgla kamiennego Bogdanka. W analizowanym okresie widoczna jest migracja do tej grupy gmin podmiejskich miast, takich jak Chełm, Biała Podlaska, czy Łuków, które w 2013 r. były w klasie niższej. Cztery gminy, które w 2013 r. były w klasie czwartej, w 2021 r. znalazły się z kolei w grupie niższej.

W II klasie gmin, o średnim poziomie rozwoju wielofunkcyjnego, w przedziale wskaźnika dla obu okresów mieszczącym się w granicach 0,1–0,15, w 2021 r. znalazło się 41 gmin, natomiast w 2013 r. było ich 43. Cechują się one niższymi od klasy I, ale wyższymi od pozostałych grup wskaźnikami dotyczącymi liczby podmiotów gospodarczych, czy aktywności zawodowej mieszkańców. Są to w głównej mierze gminy, skupione wokół średnich i małych miast Lubelszczyzny (Radzyń Podlaski, Biłgoraj, Tomaszów Lubelski, Józefów) oraz na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim i na Roztoczu. W tej grupie w latach 2013–2021 nastąpiła pewna roszada. Część z gmin, jak już wspomniano wcześniej emigrowała do klasy najwyższej, na ich miejsce weszły gminy z klasy niższej, głównie z drugiego kręgu gmin podmiejskich Lublina i średnich miast regionu.

Klasę III reprezentują gminy o niskim poziomie rozwoju wielofunkcyjnego, o przedziale wskaźnika 0,05–0,1. W obydwu okresach gminy tej klasy tworzyły największą liczbowo grupę. W 2013 r. w tej grupie znalazło się aż 108 gmin, w 2021 r. było ich niewiele mniej, bo 101. Jednostki te zajmują przeważnie obszary typowo rolnicze, co przekłada się na niskie zatrudnienie w zawodach pozarolniczych i niską przedsiębiorczość mieszkańców (poniżej średniej dla obszarów wiejskich województwa).

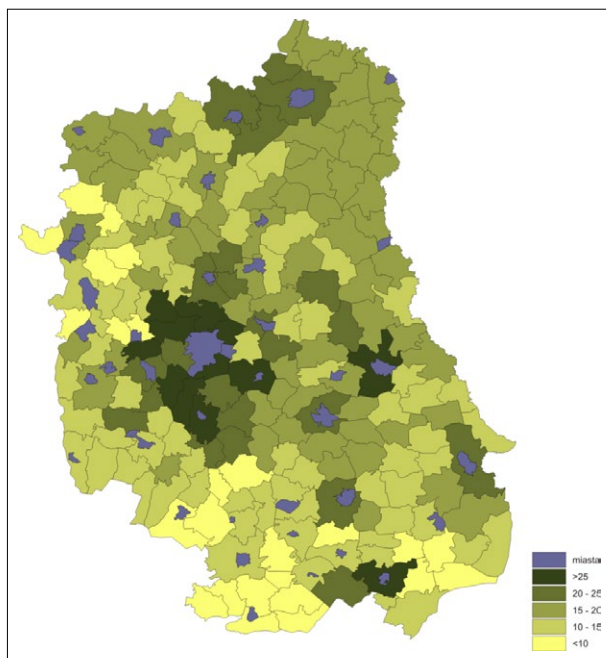
Klasa IV, najniższa o wskaźniku w 2013 r. od 0,02 do 0,005, a w 2021 r. od 0,0 do 0,005, to gminy o bardzo niskim poziomie rozwoju wielofunkcyjnego. Ich liczba w analizowanych latach wahała się od 21 do 28. Są to przede wszystkim gminy o najniższych wartościach określających pozarolnicze zarobkowanie ludności, niektóre charakteryzują się niską gęstością zaludnienia. Położone są w powiatach: zamojskim, biłgorajskim, włodawskim, chełmskim i hrubieszowskim, z reguły w oddaleniu od ośrodków miejskich. Co jest charakterystyczne, w badanym okresie nastąpił wzrost liczby jednostek z tej grupy. Dotyczy to głównie obszarów peryferyjnych, w tym turystycznych, należących do Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Roztocza. Okres pandemii przyczynił się do znacznego ograniczenia usług turystycznych, co zapewne wpłynęło na zmniejszenie wielofunkcyjności niektórych gmin. Widać to w spadku wartości maksymalnej liczby miejsc noclegowych na 1 km², która w 2021 r. była prawie trzykrotnie mniejsza niż w 2013 r. (tab. 8).

Przeprowadzona analiza współczynnika Hellwiga pokazuje, że w najbardziej newralgicznych klasach rozwoju wielofunkcyjnego, czyli w klasie najwyższej i najniższej, zmiany, jakie zaszyły można ocenić pozytywnie: przybyło gmin w klasie najwyższej, a ubyło gmin w klasie najniższej. Jeśli jednak zsumuje się liczbę gmin w dwu wyższych i dwu niższych klasach, to liczbowo, stan w 2021 r. nie zmienił się w stosunku do 2013 r. W dwu wyższych klasach w obydwu badanych rocznikach były po 64 gminy, a w dwu niższych klasach łącznie było po 129 gmin. Zauważyć jednak należy, że obraz ten może być nieco zniekształcony przez okres pandemii, podczas której, zwłaszcza na początku, działalność gospodarcza, a zwłaszcza usługowa była mocno ograniczona.

Związek pomiędzy realizacją projektów z programu PROW i RPO a poziomem wielofunkcyjności obszarów wiejskich województwa lubelskiego – analiza szczegółowa

Dane wskazują, że w analizowanym czasie każda z gmin wiejskich woj. lubelskiego była beneficjentem programów RPO i PROW. Pod względem liczby realizowanych projektów, a tym samym skali podejmowanych zadań wprowadzających nową do środowiska życia człowieka, w ramach programu RPO oraz PROW, najbardziej uprzywilejowanymi obszarami były gminy podmiejskie. W większości jednostek leżących w bezpośrednim sąsiedztwie największych miast powiatowych, takich jak: Lublin, Biała Podlaska, Chełm, Zamość, Puławy ale również Łuków, Włodawa, Biłgoraj i Janów Lubelski realizowano powyżej 30 projektów z programu RPO oraz programu PROW (ryc. 16). Dużą aktywnością wykazały się również gminy powiatu bialsko-podlaskiego, ale szczególnie duża koncentracja działań miała miejsce w szerokiej strefie powiatu lubelskiego. Sąsiedztwo dużego miasta z zapleczem edukacyjnym, instytucjonalnym i wysokimi standardami kulturowymi wpływa aktywizująco na podejmowanie działań rozwojowych. Im dalej od miast powiatowych, tym liczba podejmowanych zadań jest mniejsza, co bezpośrednio przekłada się na słabsze tempo zmian w wymiarze społecznym i gospodarczym. Najsłabiej pod tym względem wypadają gminy pogranicza 3 powiatów: chełmskiego, zamojskiego i hrubieszowskiego. Jest to znany od lat obszar problemowy, wyróżniający się dużą depopulacją ludności i niekorzystną strukturą demograficzną, z małym udziałem ludzi młodych. Niekorzystne warunki demograficzne i społeczne stanowią przyczynę małej aktywności w zakresie poprawy

jakości życia i stymulacji procesów rozwojowych, a jednocześnie brak tego typu działań potęguje dalsze wyludnianie się obszaru.

Ryc. 16. Aktywność gmin wiejskich w ramach pozyskiwania funduszy z PROW i RPO

Źródło: opracowano na podstawie [<http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/projekty/lista-projektow/lista-projektow-realizowanych-z-funduszy-europejskich-w-polsce-w-latach-2014-2020/>] i materiałów przekazanych przez Lubelski Urząd Marszałkowski (stan na lipiec 2017).

Porównanie aktywności gmin wiejskich w kierunku pozyskiwania funduszy z PROW i RPO w latach 2014–2020 z wartością wskaźnika Hellwiga obrazującego poziom rozwoju wielofunkcyjnego wykazuje silną korelację. Gminy o dużej liczbie projektów są jednocześnie jednostkami o wysokim poziomie wielofunkcyjności. Większość z nich partycypowała w projektach ukierunkowanych na rozwój usług oraz kapitału ludzkiego i społecznego. Można zatem wnioskować, że realizacja dużej liczby projektów, w tym również przedsięwzięć tego typu, wspiera rozwój przedsiębiorczości i pozwala obszarom wyjść poza wąskie funkcje rolnicze. Z 12 jednostek o największej liczbie projektów w badanym okresie (powyżej 25) aż 8 znajdowało się w I klasie wielofunkcyjności, o najwyższej wartości wskaźnika Hellwiga. Tę grupę reprezentują gminy podmiejskie Lublina, Chełma i Białej Podlaskiej. Dalsze 3 najbardziej aktywne jednostki (Piaski, Strzyżewice, Wojciechów – drugi pierścień gmin podmiejskich Lublina) weszły do klasy II i tylko jedna znalazła się w klasie III. Jest to gmina wiejska Bychawa położona również w drugim pierścieniu gmin okalających Lublin. Jest to obszar typowo rolniczy, o dobrych glebach, gdzie ponad 80% powierzchni stanowią użytki rolne. Jedno-

częśnie gmina ta charakteryzuje się ujemnym saldem ludności i dość powszechnie występującym zjawiskiem tzw. drugich domów dla mieszkańców aglomeracji lubelskiej. Ze względu na te uwarunkowania, pomimo działań wzmacniających infrastrukturę i potencjał społeczny, nie rozwinęła pozarolniczych funkcji w takim stopniu, jak inne gminy.

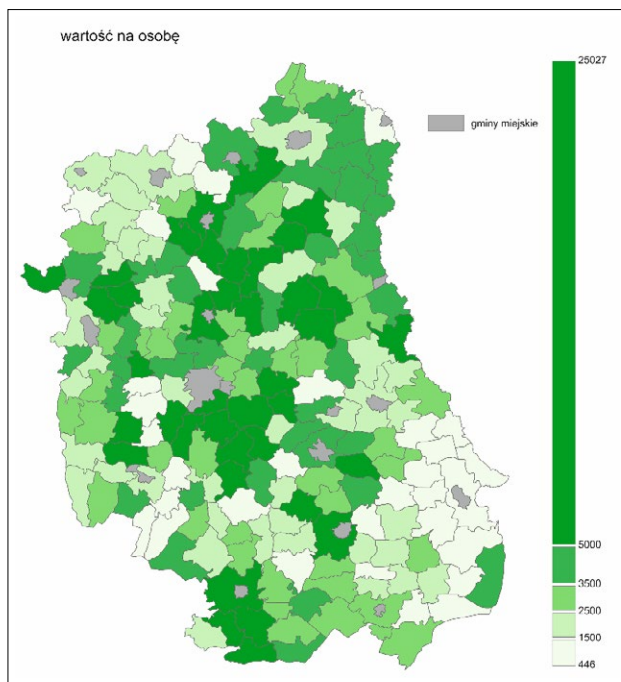
Istnieje większa grupa gmin, które pomimo relatywnie dużej liczby projektów realizowanych w ramach PROW i RPO (15–25) wciąż posiada niski poziom rozwoju wielofunkcyjnego. Ta sytuacja dotyczy przede wszystkim gmin północno-wschodniej części województwa, położonych na obszarze Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Polesia Lubelskiego oraz w części południowo-wschodniej regionu. Są to obszary nieco zaniedbane infrastrukturalnie, o wyjątkowo niekorzystnych procesach demograficznych. Skrajnym przypadkiem w tej grupie jest gmina Hrubieszów, która w latach 2014–2020 była bardzo aktywna pod względem pozyskiwania funduszy i realizowano w niej niemal wszystkie typy projektów, poza grupą ukierunkowaną na wzmocnienie procesów produkcji, w łącznej liczbie 20–25. Jest to jednak gmina o dużym ubytku ludności wynikającym zarówno z ujemnego przyrostu naturalnego, jak i ujemnego salda migracji, gdzie na 100 mieszkańców aż 63 osoby są w wieku nieprodukcyjnym. Taka struktura społeczno-demograficzna jest barierą w rozwoju przedsiębiorczości i przełamywaniu monofunkcyjności wsi, niezależnie od rodzaju i liczby realizowanych projektów oraz ich innowacyjności. Analiza danych dotyczących wielkości tych projektów w wymiarze finansowym pokazuje też, że były one niewielkie. W ramach programu RPO, w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w badanym okresie (2014–2020) gmina pozyskała łącznie mniej niż 1500 zł (ryc. 17).

Większość gmin o najniższym poziomie rozwoju wielofunkcyjności wykazywała w badanym okresie małą aktywność w pozyskiwaniu projektów, które stwarzałyby grunt dla implementacji nowych rozwiązań, czy to w obszarze infrastrukturalnym, czy społecznym. Z 28 gmin zaszeregowanych w 2021 r. do najniższej, IV klasy, pod względem rozwoju wielofunkcyjnego, aż 18 było w 2 najmniej aktywnych, pod względem pozyskiwania projektów, grupach gmin (spośród 5 kategorii). Były to gminy peryferyjne, położone na granicach województwa, oddalone od dużych i średnich miast.

Dwie jednostki, gmina Nałęczów i gmina Wąwolnica, pomimo bardzo małej liczby projektów z programu PROW i RPO (poniżej 10) osiągnęły najwyższy poziom wielofunkcyjności. Obydwie gminy już w poprzednim z badanych roczników (2013) charakteryzował wysoki wskaźnik Hellwiga, jako że od lat należą do najbardziej popularnych destynacji turystycznych w regionie i mają odpowiednią infrastrukturę i zaplecze usługowe pozwalające na dywersyfikację źródeł utrzymania.

Analiza wykazu gmin, które awansowały pod względem poziomu wielofunkcyjności, wskazuje, że istotną rolę mogły odgrywać projekty zrealizowane w ramach programu PROW i RPO. Przejście, zwłaszcza do klasy najwyższej, wykazuje zbieżność z dużą aktywnością w pozyskiwaniu i realizacji projektów. Gminy, któ-

re w stosunku do 2013 r. weszły do klasy I, o najwyższym poziomie wielofunkcyjności, takie jak Biała Podlaska Łuków, Chełm (obszary wiejskie) oraz kilka jednostek w okolicach Lublina wykazały się w latach 2014–2020 wysoką aktywnością projektową i realizowały po co najmniej 20 projektów.

Ryc. 17. Wartość wniosków dofinansowanych w ramach RPO WL na osobę (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Większość gmin, które w badanym okresie spadły do klasy II, wykazywała się relatywnie małą aktywnością w pozyskiwaniu i realizacji projektów w ramach programu RPO i PROW. Przykładem mogą być gminy Bełżec i Markuszów realizujące mniej niż 15 projektów, czy gmina wiejska Puławy, uczestnicząca w mniej niż 10 przedsięwzięciach tego typu. Pewnym wyjątkiem jest gmina Puchaczów, która przy bardzo niskiej liczbie projektów zarówno w 2013 r., jak i w 2021 r., była w najwyższej klasie pod względem wielofunkcyjności. Jest to jednak jednostka wyjątkowa, ponieważ na jej terenie znajduje się kopalnia węgla kamiennego Bogdanka, której obecność zapewnia rozwój funkcji pozarolniczych. Jednak, jak zauważono już wcześniej, wartość wskaźnika Hellwiga spadła tu w analizowanych latach z 0,52 do 0,40.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy wykazują, że projekty realizowane przez gminy wiejskie województwa lubelskiego zawierają elementy, które pozwalają nazywać je innowacyjnymi, ponieważ są nastawione na rozwiązywanie określonych problemów i wnoszą nową jakość do przestrzeni gmin. Sprzyjają przy tym dywersyfikacji działalności mieszkańców i źródeł ich utrzymania. Wprowadzają do gmin wiejskich funkcje pozarolnicze. Zmniejszają zatem zależność mieszkańców od działalności czysto rolniczej. Jest to korzystne zjawisko prowadzące do podniesienia jakości życia i rozwoju regionu. Ten wpływ jest widoczny w postaci zmian poziomu wielofunkcyjności wsi. W gminach o dużej aktywności w realizacji projektów w ramach programu PROW i RPO ten poziom się zwiększa. Nie jest to wzrost skokowy, ale jednak wyraźnie się zaznacza. Wieś lubelska staje się wielofunkcyjna, jednak jest to proces powolny i na efekty przemian trzeba będzie jeszcze poczekać.

Warto również zwrócić uwagę, że realizacja projektów, które rozwiązują określone problemy i są ukierunkowane na tworzenie nowej jakości odbywa się w określonych warunkach społeczno-ekonomicznych. Mają one niebagatelny wpływ zarówno na samą aktywność gmin w zakresie dążenia do zmian na lepsze, jak i na efekt ostateczny podejmowanych działań. Wyludnianie się wsi, niekorzystna struktura demograficzna i znaczne oddalenie od centrów wiedzy i innowacji to najbardziej istotne czynniki hamujące progres w zakresie zwiększania poziomu wielofunkcyjności obszarów wiejskich w województwie lubelskim.

